

УДК 351.751

І. В. Панова

МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Здійснено аналіз сучасних підходів щодо визначення методів правового регулювання інформаційних правовідносин.

Останнім часом стрімкими темпами розвивається інформаційне суспільство, підвищуючи роль інформації практично у всіх сферах суспільного життя. Інформаційні процеси набули ознак цілеспрямованої і науково обґрунтованої інтелектуальної діяльності. Важливу роль у цих процесах відіграє право, яке має можливість впливати на хід названих процесів безпосередньо, підтримуючи найбільш прогресивні ініціативи.

Будь-яка галузь права обслуговує коло суспільних відносин, що становлять предмет її правового регулювання. Інформаційне право не є виключенням і теж має власний предмет, детальне ознайомлення з яким дозволяє отримати більш чітке уявлення про суспільне призначення і суспільну роль цієї галузі, визначити ті межі, що відокремлюють її від інших галузей права.

Особливості структури і змісту інформаційного права випливають із особливостей основних елементів, що його становлять: об'єкта, суб'єктів, суспільних відносин тощо. Сутність і характер суспільних відносин, що виникають між різними

© Панова І. В., 2011

суб'єктами в інформаційній сфері, багато в чому зумовлюється особливостями та юридичними властивостями інформації – основного об'єкта, з приводу якого і виникають такі відносини. Зрозуміло, що інформаційне право може розглядатися з різних точок зору. Можна говорити про інформаційне право як про систему правового регулювання відносин в інформаційній сфері, як про науку, як про навчальну дисципліну тощо.

Сьогодні стан інформаційного суспільства потребує від правової системи динамічного розвитку, виявлення відповідних доктринальних положень і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери. У юриспруденції неодноразово здійснювалися спроби переосмислення закономірностей інформаційних систем. Однак самостійність даної наукової дисципліни окремі представники розуміють як абсолютну відокремленість та висловлюють критичні зауваження щодо галузевої недосконалості нової дисципліни (відсутність самостійного предмета та методу правового регулювання та ін.). Разом з тим після офіційного визнання інформаційного права наукові дослідження в цій галузі активізувалися.

Такі обставини ще більше загострюють проблему існування загального теоретичного підґрунтя наукових досліджень, спрямованих на правову організацію суспільних відносин в інформаційній сфері. Однак наявні дослідження науковців, представників інформаційного права, ще не свідчать про те, що нова сфера наукових знань вже набула необхідний для неї якісний зміст у традиційному її розумінні. Інформаційна сфера в Україні в сучасних умовах перетворилась на арену політичної боротьби за владу та інформаційні впливи на окремі регіони і свідомість громадян, саме тому правовідносини у сфері обігу інформації зачіпають життєві інтереси всього населення нашої держави та потребують глибоких наукових досліджень, всебічного, повного й об'єктивного обґрунтування необхідних змін законодавства в цій галузі.

Окремі питання розвитку інформаційних правовідносин досліджували у своїх роботах: І. В. Арістова, А. О. Баранов, Ю. М. Батурін, І. А. Бачило, В. М. Брижко, Р. А. Калюжний, В. А. Копилов, Т. А. Костецька, О. В. Кохановська, П. У. Кузнецов, А. І. Марущак, О. Г. Марценюк, А. А. Письменницький, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швец та ін. Зокрема проблемам визначення методу правового регулювання приділяли увагу фахівці з теорії права: С. С. Алексєєв, В. С. Афанасьєв, Л. Л. Богачова, А. Г. Братко, А. М. Вітченко, В. М. Горшенев, В. В. Лазарєв, Р. З. Лівшиць, А. В. Малько, Н. І. Матузов, В. С. Нерсисянц, О. Ф. Скакун, В. Д. Ткаченко, М. В. Цвік, Л. С. Явич та ін. Не зменшуючи ролі й значущості доробку науковців, необхідно

визнати, що дослідження методів правового регулювання інформаційних правовідносин мають фрагментарний характер, що і обумовлює актуальність даної статті. Таким чином, метою статті є дослідження методу як основоположного елемента системи інформаційного права, а завданням – визначення поняття методу правового регулювання інформаційних правовідносин та надання його характеристики. Новизна роботи полягає в тому, що вперше проаналізовано теоретичне підґрунтя формування та визначення методу правового регулювання інформаційних правовідносин, та визначено подальші шляхи його наукового дослідження.

Кожна галузь права має свій специфічний метод правового впливу на суспільні відносини. Метод правового регулювання є багато в чому орієнтованим на способи правового регулювання: дозволу, зобов'язування, заборони.

Метод правового регулювання відповідає на питання про те, яким чином право регулює суспільні відносини. Метод правового регулювання – сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини. Він несе основне навантаження в динаміці, «роботі» права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами та у які способи [1, с. 240].

Це сукупність засобів, прийомів, за допомогою яких право впливає на суспільні відносини; це такий юридичний критерій, який значною мірою залежить від предмета. Але на відміну від предмета метод може формуватися і під впливом законодавця, який, окрім тих засобів регулювання суспільних відносин, що об'єктивно склалися, може обирати власні засоби правового впливу на них, комбінувати ці засоби і прийоми. З цієї точки зору правовий метод являє собою певний набір юридичного інструментарію, завдяки якому державна влада здійснює необхідний вплив на суспільні відносини з метою спрямування їх розвитку в бажаному напрямку [2, с. 256].

Методи правового регулювання суспільних відносин характеризуються:

а) різним порядком встановлення прав і обов'язків учасників суспільних відносин, які можуть випливати із закону, із договору та ін.;

б) різним ступенем автономності суб'єктів при виникненні прав і обов'язків. Норми права можуть вичерпно визначати права і обов'язки суб'єктів або надавати їм можливість самостійно вирішувати питання щодо обсягу цих прав і обов'язків. Тому суб'єкти права вступають в ті чи інші відносини, врегульовані нормами права, або як рівноправні сторони, або на умовах супідрядності;

в) різними способами захисту встановлених прав та забезпечення виконання юридичних обов'язків, який може здійснюватися в різному порядку (судовому, адміністративному та ін.) та за допомогою різних засобів (цивільно-правових, кримінально-правових та ін.).

Відмінність у методах правового регулювання відображається головним чином в обсязі правових можливостей суб'єктів. До найбільш загальних методів належать:

- централізований (імперативний) метод, при якому регулювання зверху вниз здійснюється на владно-імперативній основі. Юридична енергія надходить на окремі ділянки правової дійсності зверху від відповідних державних органів і відповідно до цього становище суб'єктів характеризується відносинами субординації, прямої супідрядності;

- децентралізований (диспозитивний) метод, коли йдеться про відносини між рівноправними суб'єктами, що складаються на основі волі їх учасників. Правомірні дії тут є індивідуальним, «автономним» джерелом юридичної енергії, і відповідно до цього становище суб'єктів характеризується договірними відносинами взаємної координації [2, с. 257–259].

Значна кількість правознавців не надає методу правового регулювання самостійного, «надгалузевого» значення. Як правило, цей метод фахівці досліджують лише в галузевих науках, пристосовуючи його до конкретної групи суспільних відносин. Проте ряд учених обґрунтовано розглядають метод правового регулювання не тільки як галузеве явище, а і як явище, що притаманне праву в цілому [3, с. 13].

На думку О. М. Вітченка, метод правового регулювання необхідно розглядати у двох аспектах: по-перше – як загальний метод, що властивий системі права, який вбирає всі правові особливості цієї системи; по-друге – як галузевий метод правового регулювання [4, с. 7].

В. М. Горшенєв також вважає за необхідне умовно визначити два названих аспекти, два змісти категорії методу правового регулювання [5, с. 400]. Загальний і галузевий методи правового регулювання розрізняють Р. З. Лівшиць [6, с. 29], М. І. Матузов [7, с. 400–402], В. С. Нерсисянц [8, с. 12–14], Л. С. Явич [9, с. 89] та ін. У багатьох наукових працях визначається існування загального і галузевого методів правового регулювання, формулюються поняття цих методів і виокремлюються істотні ознаки кожного з них.

Існування двох методів правового регулювання – загального і галузевого – пояснюється наступними причинами.

По-перше, в теорії і на практиці не викликає сумнівів одночасне співіснування права як явища цілого і галузей цього пра-

ва як складових його елементів, частин цілого. Отже, можна говорити, що метод правового регулювання передусім слід розглядати стосовно такої категорії, як право. Тільки виявивши властивості загального методу правового регулювання, ґрунтуючись на цих характеристиках, що притаманні всім нижчим ланкам права, є можливість звернутися до галузевого методу правового регулювання.

По-друге, правове регулювання здійснюється не якоюсь однією галуззю права, а всією їх сукупністю, де не може існувати спільно використовуваних способів такого правового регулювання. Законодавець, формулюючи конкретну галузеву правову норму, не може знехтувати загальним методом правового регулювання, який є всеосяжним, всеохоплюючим для всього правового регулювання, для всіх правових норм незалежно від впливу предмета конкретної галузі права. На загальний метод правового регулювання впливає не внутрішня структура правової системи, а саме галузь, підгалузь, інститут тощо, і загальний метод об'єктивно існуватиме доти, доки є хоч одна правова норма, доки суспільство використовуватиме такий соціальний регулятор, як право [3, с. 14–16].

Таким чином, метод правового регулювання інформаційного права можливо і необхідно досліджувати, не ставлячи його в залежність від пошуків підстав класифікаційної основи в побудові системи права. Передусім необхідно виявити основні властивості загального методу правового регулювання, оскільки їх дія поширюється на будь-яку галузь права, в тому числі і на метод правового регулювання інформаційних правовідносин. Для цього слід визначити, що є носієм цих властивостей. Таким носієм властивостей загального методу правового регулювання є правова норма, причому абстрактна правова норма, яка була б відірвана від конкретних суспільних відносин, і яка покликає на регулювати їх, тобто така, що є лише терміном і визначена загальною теорією права.

Як зазначає В. Д. Сорокін, особливості методу правового регулювання треба шукати не на рівні галузі права, а в основі системи права – на рівні правової норми. Саме тут об'єктивно закладена загальна універсальність методу правового регулювання, що потім поширюється на всю систему права. Ось чому метод правового регулювання слід розглядати не як ознаку, властиву виключно галузі, тобто лише одному рівню структури, а як властивість усієї системи права в цілому [10, с. 39]. З огляду на вказане першою ознакою загального методу правового регулювання є його закріпленість, опосередкованість у правовій нормі [11, с. 42; 12, с. 40; 13, с. 7].

Чимало дослідників методу правового регулювання зазначають, що ще однією ознакою методу правового регулювання є множинність прийомів, способів правового регулювання, закріплених у правовій нормі [14, с. 45; 15, с. 114].

Як слушно зазначає В. М. Горшенков, метод правового регулювання є одним із найважливіших компонентів у системі різноманітних способів впливу на волю членів суспільства, він лежить над фактичними суспільними відносинами і впливає на встановлення напрямку меж і цілей вольових актів суб'єктів даних відносин. Тобто під методом правового регулювання науковець розуміє своєрідний спосіб впливу на суспільні відносини з метою їхнього врегулювання, що виражається у встановленні за допомогою норми права певного (можливого і належного) стану волі суб'єктів у їхній взаємодії один з одним, а також щодо бажаних результатів їхньої поведінки [5, с. 401].

Слід зазначити, що способи правового регулювання самі по собі, взяті абстрактно, незалежно від предмета, на який вони спрямовані, не можуть бути підставою для поділу права на галузі. Саме специфіка і предмета, і методу дає змогу назвати певну сукупність норм галуззю права. Постійно триває процес формування нових галузей права в міру подальшої спеціалізації предмета і методу [16, с. 31].

До основних ознак галузевого методу правового регулювання слід віднести такі:

1) поєднання в галузевому методі первинних (основних) способів правового регулювання, а саме: дозволу, вказівки, заборони співвідношення імперативного і диспозитивного правового регулювання [17, с. 26]. Саме в галузевому методі правового регулювання знаходять свій вияв інші похідні способи правового регулювання, наприклад стимулювання як додатковий спосіб правового регулювання, що є похідними від первинних;

2) порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів (співвідношення централізованого і децентралізованого правового регулювання, специфіка рівнів правового регулювання суспільних відносин, що входять до предмета конкретної галузі права). Для галузевого методу правового регулювання необхідно встановити конкретні рівні формування волі законодавця, можливість або неможливість як передачі, делегування прав зі створення правових норм на нижчі рівні, так і поєднання волі кількох суб'єктів, у тому числі «керованих» [18, с. 345];

3) специфіка підстав виникнення, зміни і припинення суспільних відносин, що входять до предмета даної галузі права [19, с. 251]. Для розкриття суті цієї ознаки необхідно дослідити специфіку гіпотез відповідних норм галузей права, де фіксуються такі підстави;

4) специфіка відповідальності за правопорушення за нормами даної галузі права, точніше специфіка санкцій, закріплених у нормах цієї галузі права [20, с. 251].

Зазначене дає можливість сформулювати наступне поняття галузевого методу правового регулювання.

Галузевий метод правового регулювання є особливою, неповторною трансформацією загального методу правового регулювання, полягає в специфічному комплексі основних і додаткових способів правового регулювання, що існують тільки в системі конкретних галузевих правових норм, і першочергово взаємозумовлених, нерозривно пов'язаний з відповідною групою суспільних відносин – предметом правового регулювання, має відображати такі розпізнавальні юридичні властивості галузі права: сполучення імперативного і диспозитивного способів правового регулювання, порядок формування прав і обов'язків суб'єктів, особливості підстав виникнення, зміни і припинення відповідних суспільних відносин, особливості санкцій, закріплених у нормах даної галузі права.

Така єдність системи елементів галузевого методу правового регулювання дає змогу ефективніше групувати правові норми, точніше і більш дієво впорядковувати суспільні відносини.

Слід підкреслити, що специфічне сполучення імперативності і диспозитивності є головною рисою галузевого методу правового регулювання. Лише встановивши домінування імперативності або диспозитивності як основних способів правового регулювання, можна оцінити загальну спрямованість, орієнтування галузевого методу правового регулювання, в тому числі можливість розміщення рівнів правового регулювання тощо [3, с. 35–38].

Для інформаційного права галузевий метод корисний не стільки своїми класифікуючими, системостворюючими властивостями, скільки іншими завданнями і можливостями, які ще криються в глибинах правової матерії. Галузеві методи правового регулювання тому і сприяють виявленню системи права, що в них вони концентруються юридичні властивості, особливості кожної з галузей. Варто погодитися із судженням В. Ф. Яковлєва, що галузевий метод повинен використовуватися не тільки для розмежування галузей права, а й для поглибленого дослідження їхніх юридичних властивостей [20, с. 81]. Роль методу правового регулювання не може бути зведена до критерію диференціації галузей права [21, с. 31].

Як уже зазначалося, під галузевим методом правового регулювання слід розуміти особливе перетворення загального методу правового регулювання, який складається із специфічного комплексу способів правового регулювання, що існують тільки

в системі конкретних галузевих правових норм, і пов'язаний з предметом правового регулювання, що має відображати такі розпізнавальні юридичні властивості галузі права, як використання імперативного і диспозитивного способів правового регулювання, порядок формування прав і обов'язків суб'єктів, особливості підстав виникнення, зміни і припинення відповідних суспільних відносин, особливості санкцій, закріплених у нормах конкретної галузі права.

Підбиваючи, можна дійти наступних висновків.

Інформаційне право внаслідок специфіки предмета правового регулювання потребує суміщення кількох методів правового регулювання [1, с. 240–245].

При цьому слід зазначити, що поєднання імперативного і диспозитивного способів правового регулювання, порядок формування прав і обов'язків суб'єктів, особливості підстав виникнення, зміни і припинення відповідних суспільних відносин, особливості санкцій, закріплених у нормах даної галузі права виступають елементами змісту і становлять структуру галузевого методу правового регулювання [22, с. 110].

Виходячи зі змісту галузі інформаційного права можна говорити про єдиний правовий метод, що передбачає використання універсальних диспозитивного (приватноправового) й імперативного (публічно-правового) способів правового регулювання, який можна визначити як змішаний метод правового регулювання інформаційних відносин.

Змішаний метод правового регулювання інформаційних відносин реалізується через характер правових норм. Вони можуть бути імперативними, тобто вимагати від сторін правовідносин належної поведінки (норми-приписи), або можуть забороняти діяти певним чином (норми-заборони). Норми інформаційного права можуть мати й диспозитивний характер, тобто надавати суб'єктам правовідносин певну волю дій зі встановлених взаємних прав і обов'язків (норми, що дозволяють) або пропонувати кілька варіантів поведінки (рекомендаційні норми).

Список літератури: 1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун / пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 2. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с. 3. Чабаненко М. М. Методи правового регулювання аграрних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. М. Чабаненко – Х., 2005. – 183 с. 4. Витченко А. М. Метод правового регулювання соціалістических общественных отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 710 «Теория и история государства и права» / Витченко А. М. – Саратов, 1969. – 19 с. 5. Горшенев В. М. Понятие метода правового регулирования и его разновидности / В. М. Горшенев // Ученые труды Свердловского

юридического института. – 1966. – Вып. 5. – 458 с. **6.** Лившиц Р. З. Отрасль права – отрасль законодательства / Р. З. Лившиц // Советское государство и право. – 1984. – № 2. – С. 21–29. **7.** Теорія государства и права : курс лекцій / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с. **8.** Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма ; Инфра-М, 1999. – 539 с. **9.** Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М. : Гос. юрид. изд-во, 1961. – 172 с. **10.** Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / В. Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 34–45. **11.** Пешков А. Б. Метод правового регулирования как способ воздействия на поведение людей / А. Б. Пешков // Актуальные проблемы советского права. – Иркутск, 1973. – Вып. 6. – С. 41–47. **12.** Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А. Я. Курбатов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. – 212 с. **13.** Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений : учеб. пособие / В. Ф. Яковлев ; СЮИ. – Свердловск, 1972. – 210 с. **14.** Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М. : Статут, 1999. – 712 с. **15.** Теория права и государства : учеб. для юрид. вузов / В. С. Афанасьев, А. Г. Братко, В. Н. Бутылин и др. ; под ред. В. В. Лазарева. – М. : Право и закон, 1996. – 421 с. **16.** Поленина С. В. Система права и система законодательства в современных условиях / С. В. Поленина // Правоведение. – 1987. – № 5. – С. 29–37. **17.** Братусь С. Н. Отрасль советского права: понятие, предмет, метод / С. Н. Братусь // Сов. государство и право. – 1979. – № 11. – С. 24–31. **18.** Вопленко Н. Н. Толкование права / Н. Н. Вопленко // Общая теория права : курс лекций ; под общ. ред. В. К. Бабаева. – Нижний Новгород : Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 345 с. **19.** Лазарев В. В. Теория государства и права : учеб. для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Спарк, 2000. – 511 с. **20.** Яковлев В. Ф. Сущность и основные черты гражданско-правового метода регулирования общественных отношений / В. Ф. Яковлев // Правоведение. – 1972. – № 6. – С. 81–90. **21.** Сорокин В. Д. О едином методе правового регулирования / В. Д. Сорокин // Сов. государство и право. – 1975. – № 7. – С. 30–38. **22.** Чабаненко М. М. Імперативний та диспозитивний способи правового регулювання на сучасному етапі розвитку аграрного права як галузі / М. М. Чабаненко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 109–112.

Надійшла до редакції 22.03.2011

Осуществлен анализ современных подходов к определению методов правового регулирования информационных правоотношений.

The analysis of modern approaches in determining the methods of legal regulation of informational legal relations is realized.